

Отримано: 30 травня 2025 року

Прорецензовано: 12 червня 2025 року

Прийнято до друку: 17 червня 2025 року

email: galynka111@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3241-1889>

Researcher ID: NNG-1531-2025

DOI: [http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26\(94\)-135-138](http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-135-138)

Мартинюк Г. В. Фронтір і трансформація героя в романі Уласа Самчука «Куди тече та річка». Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2025. Вип. 26(94). С. 135–138.

УДК: 821.161.2.09

Мартинюк Галина Володимирівна,кандидатка філологічних наук, докторантка кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури,
Волинський національний університет імені Лесі Українки**ФРОНТИР І ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕРОЯ В РОМАНІ УЛАСА САМЧУКА
«КУДИ ТЕЧЕ ТА РІЧКА»**

У статті досліджується роман Уласа Самчука «Куди тече та річка» як зразок фронтірної прози, в якій простір, ідентичність та моральна свідомість героя формуються в умовах перехідного стану. Простір Волині в романі виступає не лише географічною, а й символічною межею між традиційним і модерним світами. Простежено, як фронтір впливає на трансформацію героя: через мовні, моральні та просторові конфлікти, через переїзд, а також через предмети дому – піч, скриню, хату – як маркери первинної ідентичності. Розглянуто тему війни як майбутнього фронтіру, який присутній у свідомості персонажів ще до її початку. Володька змальовується як герой на межі – між селом і містом, між дитинством і дорослістю, між мовами, цінностями, системами. Особлива увага приділена внутрішньому фронтіру героя – його моральним виборам, кризі ідентичності, розчиненні зв'язку з родом. Доведено, що роман Самчука моделює не статичний образ героя, а процес становлення суб'єкта у фронтірному середовищі, що робить твір релевантним у сучасному літературознавчому дискурсі.

Ключові слова: фронтір, трансформація героя, Самчук, Волинь, ідентичність, культурна межа, хата, війна.

Halyna Martyniuk,

Candidate of Philological Sciences,

Doctoral Student at the Department of Literary Theory and World Literature,
Lesya Ukrainka Volyn National University**THE FRONTIER AND THE TRANSFORMATION OF THE HERO IN ULAS SAMCHUK'S NOVEL
«WHERE THE RIVER FLOWS»**

This article explores Ulas Samchuk's novel «Where the River Flows» as an example of frontier prose, in which space, identity, and moral consciousness of the protagonist are shaped under conditions of transition. The Volyn region in the novel is depicted not only as a geographical location but also as a symbolic boundary between traditional and modern worlds. The analysis traces how the frontier influences the transformation of the protagonist – through linguistic, moral, and spatial conflicts, through relocation, as well as through domestic objects such as the stove, chest, and house, which serve as markers of primary identity. The theme of war is examined as a future frontier that exists in the characters' consciousness even before it begins. The protagonist, Volodka, is portrayed as a liminal figure – between village and city, childhood and adulthood, languages, values, and social systems. Particular attention is given to his inner frontier: moral choices, identity crisis, and the dissolution of ancestral connection. The study concludes that Samchuk's novel presents not a static image of a hero but a dynamic process of subject formation within a frontier environment, making the text highly relevant in the context of contemporary literary studies.

Keywords: frontier, hero's transformation, Samchuk, Volyn, identity, cultural boundary, house, war.

Постановка проблеми. Роман «Куди тече та річка» – перша частина трилогії «Волинь» Уласа Самчука – є однією з найбільш виразних спроб художньо осмислити становлення українського суб'єкта у ХХ столітті, коли процес формування ідентичності відбувався в умовах історичних зламів і динамічних культурних меж. Волинський простір у творі постає як багатовимірне пограниччя – простір зустрічі культур, традицій, політичних систем, у якому герой опиняється перед екзистенційними, національними та цивілізаційними викликами.

Попри активне дослідження творчості Уласа Самчука, зокрема з погляду національного самоствердження, автобіографічності, філософії дії, фронтірна інтерпретація його прози залишається малорозробленою або відсутньою. Водночас поняття «фронтіру» як динамічного простору взаємодії, конфлікту та зміщення меж відкриває нові можливості для прочитання «Волині». Такий підхід дає змогу виявити, яким чином рухомість кордону (територіального, культурного, психологічного) стає визначальною ознакою твору та ключем до розуміння особистості героя й наративної логіки Самчукової саги. Зрештою, життя Уласа Самчука визначалося саме кордоном (як рухомим, так і сталим) – адже перетинав він його безліч разів, і тричі – нелегально. Ба більше, перспективність застосування категорії фронтіру зростає і з огляду на тривалість воєнних дій, а відтак – змін і змінності кордонів у теперішньому часі, появи перехідних і буферних зон, закріплення явищ міграції, зростання ролі прикордоння (Бондарева, 2022; Ідентичності, 2023). Давно на часі й уточнення дефініцій «волинський»/«волинсько-поліський текст», у чому також сприятиме фронтірний погляд на творчість автора (Моклиця, 2017).

Аналіз досліджень і публікацій. Знаковими для розуміння можливостей теорії фронтіру на українському ґрунті є дискусія групи дослідників, опублікована в «Україні Модерній» ще в 2011 році (Каппелер, Кравченко, Вульф, Плохій та ін., 2011). У цьому випуску була вперше надрукована українською мовою і доповідь автора теорії, американського історика Фредерика Тернера «Значення фронтіру в американській історії» (1893). За цей час вивчення фронтіру вийшло за межі історичних студій і наблизилося до трактування цієї теорії як соціокультурного феномена (Колінько, 2017), хоч і водночас

ускладнилося появою обширної і не завжди конкретизованої методології. Так, «умовна географія» і «символічне освоєння простору» є предметом мистецьких розвідок Ярослава Поліщука (Поліщук Я., «Гібридна топографія», 2018; «Фронтирна ідентичність. Одеса ХХ століття», 2019). Однак в українському літературознавстві фронтирна проблематика залишається опрацьованою фрагментарно (Кулакевич, 2019), хоч і перші тексти, в яких започатковане «художнє осмислення фронтиру» почали з'являтися вже в 20-30х рр. ХХ ст.

Деякі дослідники звертали увагу на роль пограниччя в українській літературі, зокрема, в контексті творчості Уласа Самчука. Зокрібно, у статті «Між хутором і світом: трикнижжя «Ost» Уласа Самчука» В. Василенко розглядає жанрову природу трилогії «Ost» у взаємозв'язку з концепцією «великої літератури» та ідейно-естетичними поглядами автора (Василенко, 2020).

Мета цієї розвідки – простежити, як фронтір – просторовий, культурний, екзистенційний – впливає на формування і трансформацію героя в романі «Куди тече та річка».

Виклад основного матеріалу. Як зауважує О. Бондарева, метафори «сірої зони» та «лінії розмежування» стають визначальними для формування нових літературних універсалій, перетворюючи ці метафоричні зони на реальні місця розгортання новітньої дистопії та одночасно на майданчики культурної дипломатії (Бондарева, 2022: 20). Такою новою універсалією став і фронтір – як територія рухомого кордону, який, згідно зі спостереженнями М. Колінко, може бути хаотичним, нерегламентованим і навіть чужорідним (Колінко, 2017: 99).

У літературознавчому переосмисленні фронтиру базовим залишається аналіз просторових характеристик: межі, рух, контактні зони, де відбувається взаємодія різних культур та ідентичностей, тобто з'ясування *топології фронтиру*. Ще один важливий елемент – його *герой*, тобто персонаж, який перебуває на межі двох (або більше) світів, середовищ, часто виступаючи як посередник між ними. Як наслідок, відбувається формування специфічної *ідентичності* персонажа – через взаємодію з іншими культурами та середовищами.

У трилогії «Волинь» простір виступає не просто тлом для подій, а самодостатнім структурним елементом, який формує життєвий світ героя, впливає на його ідентичність і фіксує ключові історичні злами. Волинь у романі – це типове фронтірне, тобто рухоме в усіх сенсах прикордоння, яке акумулює як конфлікти, так і потенційні трансформації: між Заходом і Сходом, між католицизмом і православ'ям, між традиційною селянською культурою та модерністськими й урбаністичними імпульсами початку ХХ століття та ін.

Автор детально змальовує географію Волині (де-факто – Малого Полісся), створюючи її фізичний образ. Тож у тексті регулярно з'являються ліси, річки, поля, дороги, населені пункти з їх точними назвами, розташуваннями і навіть найвідомішими локаціями, урочищами, описані кліматичні умови. Така топографічна конкретність створює ефект майже документального відтворення. Однак у цьому описі простору прочитується й інша, екзистенційна та ідеологічна «географія»: місце, де розгортаються події трикнижжя, є простором вічного переходу; спробою втримати, зберегти безпечне місце в часи втрати, адже прикордоння – це не лише територія контакту, а й зона історичної пам'яті та конфлікту.

Тож фронтір Волині вже навіть у першій книзі «Куди тече та річка» – це ще й місце зіткнення колоніальних практик (польських, радянських, австро-угорських і навіть німецьких) та неопору українців. Простір роману пронизаний напругою між селянами і представниками державної, фактично окупаційної влади. Показовий епізод у цьому контексті – купівля землі селянами в поміщика або ж контакт із чужими – москалями чи німецькою розвідкою, євреями. Саме територіальна локалізація подій та зіткнення з чужинським «іншим» уможлиблює прочитання Волині як простору конфлікту. Різні культурні і політичні вектори (український, польський, радянський) зіштовхуються й актуалізують питання: «Хто я?», «Де я?» і «На чьому я бої?»). Так виникає фронтирна напруга – коли «свій» простір мусить захищатися або трансформуватися, щоб вистояти: *«Усе то було сказано, звичайно, по-російськи, по-панськи». Панок інакше говорити не може, але дядьки до такого, звісно, давно звикли. Де ж є такі пани, щоб говорили по-людськи»* (Самчук, 1932). Відбувається і лінгвістичне зіткнення: мовна непроникність, відчуження, приниження. Те, що для родини Довбенків «нормальне» – українська мова, земля, звичай, – це виявляється нижчим у чужій ієрархії.

Фронтирний простір зчитується вже в назві першої частини трилогії «Куди тече та річка». Природна межа, яка має дещо містичний характер, відіграє роль «границі», за якою в уяві дітей відбувається щось таємниче. Малий Володька часто запитує, куди вона тече, а дорослі розповідають історії, зрощуючи реальне з вигаданим. Бажання Володьки побачити, куди тече річка, дійти до моря, в яке вона впадає – це своєрідна ініціація і спосіб дорослішання через пізнання світу за межею: *«а що, коли б отак піти за водою? Отак усе лугом та лугом... І куди б зайшов?»* (Самчук, 1932).

Особлива локація для героїв Самчука – це дім, який наділений силою і захистом. І водночас це те місце, де формується ідентичність. Простір хати, подвір'я, хутора – це внутрішній континуум, що протистоїть усьому «великому світу». Герої часто вертаються до образу дому як до осердя стабільності. У такому розумінні домашній простір – це «внутрішній фронтір», що зберігає національну ідентичність у часи змін. Хата, піч, скриня – його маркери безпеки, незважаючи на те, що саме там дітей чекає суворе батьківське виховання, недоїдання і бідність. Саме біля печі Володька слухає казки, історії, мовчки споглядає дідову постать, а в маминій скрині – разом із братом знаходить книжки, отримуючи в такий спосіб перші культурні коди: *«він знов лізе до маминої скрині і знаходить там купу «Листів Почаївських», а при тому «Життя святих», преподобного Іова Залізо Почаївського, що чуда творив...»* (Самчук, 1932). Безпечним є і ліс, де проводять свій час діти: *«ліс для них, що бур'ян для курчат»*, його навіть називають своїм: *«так ото посунуться, як сказано, в той їх ліс»* (Самчук, 1932), хоч і водночас – це територія досвіду, ризику й посвячення. Особливим топосом є і поле, яке постає і як місце праці, а, отже, як джерело життя, і як утілення зв'язку поколінь. Усі ці топоси наділені екзистенційною глибиною та функціонують не лише як маркери фронтирності: вони надають простору Волині сакрального звучання і наближують цей текст не так до волинської, як до волинсько-поліської його природи.

У центрі Самчукового фронтиру знаходиться герой із особливим екзистенційним досвідом – дорослішання в умовах культурної, соціальної та національної нестабільності. Спершу Володько Довбенко – свідок протистояння і змін між світом людини й природи (*«Колись тією долиною текла річка, та вихохла. Вирубали ліс, вихохла і річка...»*) (Самчук, 1932). Тут Володька ще не рефлексує над ідентичністю, не вибирає, а належить – світові, ще не розірваному між полюсами. Його

буття – це єдність із природою, землею, звуками і ритмами села, а світ вимірюється тим, кому належать поля: *«Їдуть так далі і далі, минають поля, Володько знає, кому котре належить, це ось Михалкове, то знов Григорчукове, далі Михтодове. Межі зарослі різним квіттям, далі нижче луг, трава скошена, зеленіє нова, туман криє те місце, де тече річка, пахне болотом, в'ялою лепехою, диким коситинем. Десь там понід заставською сосниною кричать качки...»* (Самчук, 1932).

Однак фронтир як простір уже починає діяти: крізь погляди, через чужу мову, через зацікавленість і страх перед паном чи солдатом у місті: *«І чим воно ближче до міста, тим більше несподіванок. Ось вже почали не лише люди, але й пани появлятися»* (Самчук, 1932). Володька мріє про місто як про джерело культури і знання, чогось незвичайного, тому поїздка в Острог – це «найбільше щастя» (за назвою розділу) для дитини: *«Місто. Скільки тут привабливого і цікавого. Як тут, мабуть, приємно ходити по отих рівних доріжках, а які тут хати, які он балкони, які вікна, які двері. І скрізь якісь образки, папери, скрізь щось написано»*. (Самчук, 1932) Після поїздки на острозький базар хлопець почуває себе «розумним неймовірно». Однак захоплення межує зі страхом і соромом перед невідомим, що стає першими тріщинами в безпечному хутірному світі Володьки. Уява про іншого й те, як влаштований світ за межами хутора – важливий концепт фронтирного персонажа. *«Не наша, кажу вам культура», «народ невзрачний, самі вам лапті»*, – так описує росіян Матвій після поїздки у «кацапію».

Однак уперше головний герой стикається зі серйозним фронтирним викликом, коли родина переїжджає до Тиллявки: *«помітив Володько, що тут усе не так. І хати не такі, як у Дермані, і вози трохи інші, і зовсім інші плуги, і відмінні борони, і люди багато інакше виглядають... Володькові куди більше подобається Дермань»* (Самчук, 1932). Виклик посилюється школою, в якій треба читати про *«царя-асвабодітеля»*, мити підлоги разом з учителями і переходити на російську. Мовна асиміляція, нехай і ситуативна, іноді комічна, стає способом проходження через фронтир. Але Самчук не романтизує цю адаптацію – він покаже її як болісну втрату самототожності, як ціну за можливість бути почутим. Єдина «свята річ», яка допомагала хлопцеві зберегти свою ідентичність – це те, що він тепер міг ходити до церковного хору. Так фронтир у згаданому епізоді стає внутрішнім конфліктом: герой опиняється між рідним і соціально значущим, між автентичністю і бажанням бути прийнятим.

У романі земля і праця на ній – це те, що лишалося незмінним, зберігало свою цінність і давало розуміння, хто він є. Тут присутній і розвиток «духу індивідуалізму» (за Тернером), який вдало окреслює спосіб існування і самоідентифікації українців: бажання мати землю, бути незалежним, втілити власну, «українську мрію» про ідилічне хутірне життя, на що кладе своє життя старий Матвій. Водночас Володьці вже не достатньо самої землі, аби усвідомити себе цілком; це вже модерний герой, який ще не усвідомлює своєї національної сутності, але має прагнення до неї, що й надає романові динамізму.

Окремий вимір фронтину в романі – це війна, якої ще немає, але яка вже присутня у свідомості героїв як передчуття лиха, що зруйнує світ дитинства і звичних координат. Володька, як і багато інших персонажів, опиняється на порозі тривожної відкритості історії, яка вже відома читачеві й через що психологізм цієї лінії лише зростає. Втім, у першій книжці трилогії про війну знають лише з чуток і переказів про минулі воєнні акції Російської імперії (*«Володько й собі міркує: раз руский цар і шведа побив, і Наполеона, і турків, то що йому якийсь германець»*) (Самчук, 1932)). Чутки доповнюються есхатологічними віруваннями і – що найголовніше – усвідомленням своєї фронтирної долі: *«Вечорами довго гуторили про огненні стовпи. З хати до хати йшла чутка: Буде війна! Нічого не поробиш. – А тут це й границя під боком. Як пічнеться – одразу на нашу голову»* (Самчук, 1932).

Зрештою, волинський дитячий світ Володьки – той самчуківський «центр центрів на планеті» – руйнується (прикметно, що герой у всіх книгах так і лишається Володькою і не стає Володимиром). У двох наступних частинах трилогії – «Війна і революція», «Батько і син» фронтирна пригода із романтичної, дещо навіть фентезійної і дитячої версії стає реальною і загрозливою, травмівною для героїв. Життя героїв більше залежить не від зміни календарного циклу свят, не від природних явищ, а від соціальних ситуацій і потрясінь. Перша світова війна, визвольні змагання, загибель брата, розпад старої імперії та поява нової – срср, зрештою перехід Волині під Польщу. Володька починає усвідомлювати національну складову своєї ідентичності не лише як емоційний досвід, а як етичну позицію. Це фронтир внутрішнього вибору вже дорослої людини, яка проходить внутрішнє прийняття себе: він українець, але хоче бути більше, ніж просто селянином, хоче бути людиною, яка знає, хто вона.

Висновки. Самчукова фронтирна Волинь – це «внутрішній космос», в якому постає новий герой української літератури – модерний, свідомий, зв'язаний з землею, але і з пошуком власної ідентичності, висхідною точкою якої є безпечний простір села, природи, сім'ї. Герой Володьки Довбенка проходить низку ініціаційних «порогів» – з дитинства у дорослість, від слухняності до самостійності, з родового (хутірної) способу буття до особистої автономії. Війна фігурує в романі як тіньовий фронтир, який задає тривожний настрій і порушує екзистенційні питання. Таким чином, роман «Куди тече та річка» демонструє, що герой у фронтирному світі не «стає кимось» остаточно – він перебуває в становленні, відкритому, суперечливому, болісному, що робить текст Самчука актуальним для подальших фронтирних студій.

Література:

1. Бондарева О. Нова українська версія фронтирної ідентичності: подорожі у «сіру зону» та на «лінію розмежування». *Художні феномени в історії та сучасності («Дискурс подорожі»): тези доп. VIII Міжнар. наук. конф.* (Харків, 2022). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2022. С. 20–22.
2. Василенко В. Між хутором і світом: трикнижка «Ost» Уласа Самчука. *Слово і час*. 2020. № 1. С. 3–28. DOI: <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.01.3-28>
3. Ідентичності в умовах пограниччя: матеріали II Міжнар. наук. конф. (Ужгород, 9–10 лют. 2023 р.) / за заг. ред. П. Леньо. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2024. 256 с.
5. Каппелер А., Кравченко В., Вульф Л., Плохий С., Браун К., Леп'явко С., Куцмані Б. «Поверх кордону»: концепція прикордоння як об'єкт дослідження. *Україна Модерна*. 2011. № 18. С. 47–78.
5. Колінько М. Розвідки культурного порубіжжя: border, boundary, frontier studies. *Cxið*. 2017. № 2. С. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_2_15 (дата звернення: 01.06.2025).
6. Кулакевич Л. Художні особливості повісті про український фронтир «Зруйноване гніздо» А. Кашенка. *Наукові праці. Чорноморський національний університет імені Петра Могили*. 2019. Т. 325, вип. 313. С. 61–66.

7. Моклиця М. Романтична міфомодель повісті Юрія Покальчука «Озерний вітер» (до питання про «волинський текст»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2017. Вип. 65. С. 61–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2017_65_14 (дата звернення: 03.06.2025).

Самчук У. Куди тече та річка. Частина перша трилогії «Волинь». *Мислене древо*. 1932. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/S/Samchuk/Volyn/1.html> (дата звернення: 01.06.2025).

References:

1. Bondareva, O. (2022). Nova ukrainska versiia frontyrnoi identychnosti: podorozhi u «siru zonu» ta na «liniiu rozmezhuвання» [A New Ukrainian Version of Frontier Identity: Journeys to the «Grey Zone» and to the «Contact Line»] *Khudozhni fenomeny v istorii ta suchasnosti («Dyskurs podorozhi»): tezy dopovidei VIII Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* [In Artistic Phenomena in History and Modernity («Travel Discourse»)]. *Proceedings of the 8th International Scientific Conference*. (Kharkiv, 2022), S. 20–22. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina. [in Ukrainian].
2. Vasylenko, V. (2020). Mizh khutorom i svitom: tryknyzhzhia «Ost» Ulasa Samchuka. [Between the Farmstead and the World: the trilogy «Ost» by Ulas Samchuk]. *Slovo i chas [Word and time]*, (1), S. 3–28. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.01.3-28> [in Ukrainian].
3. Identychnosti v umovakh pohranychchia: Materialy II-yi mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Uzhhorod, 9–10 liutoho 2023 r.) [Identities in Borderland Conditions: Proceedings of the 2nd International Scientific Conference, Uzhhorod, February 9–10, 2023]. / Za zah. red. P. Leno. (2024). Uzhhorod: TOV «RIK-U». 256 s. : il. [in Ukrainian].
4. Kappeler, A., Kravchenko, V., Vulf, L., Plokhii, S., Braun, K., Lepiavko, S., Kutsmani, B. (2011). «Poverkh kordonu»: kontseptsiiia prykordonnia yak ob'iekt doslidzhennia. [Across the Border: The Concept of Borderland as a Research Object]. *Ukraina Moderna [Ukraina Moderna]*, № 18, S. 47–78. [in Ukrainian].
5. Kolinko, M. (2017). Rozvidky kulturnoho porubizhzhia: border, boundary, frontier studies. [Research on the Cultural Borderland: border, boundary, frontier studies] *Skhid [East]*, № 2, S. 91–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2017_2_15 (data zvernennia: 01.06.2025). [in Ukrainian].
6. Kulakevych, L. (2019). Khudozhni osoblyvosti povisti pro ukrainskyi frontyr «Zruinovane hnizdo» A. Kashchenka. [Artistic Features of the Ukrainian Frontier Story «Ruined Nest» by A. Kashchenko]. *Naukovi pratsi. Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyla, [Scientific papers. Petro Mohyla Black Sea National University]* T. 325, Vyp. 313, S. 61–66. [in Ukrainian].
7. Moklytsia, M. (2017). Romantychna mifomodel povisti Yurii Pokalchuka «Ozernyi viter» (do pytannia pro «volynskyi tekst»). [The Romantic Myth-Model in the Story «Lake Wind» by Yurii Pokalchuk (Toward the Concept of the «Volyn Text»)] *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Filolohichna, [Scientific Notes of Ostroh Academy National University: Philology Series]* Vyp. 65, S. 61–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2017_65_14 (data zvernennia: 03.06.2025). [in Ukrainian].
8. Samchuk, U. (1932) Kudy teche ta richka. [Where the River Flows] Chastyna persha trylohii «Volyn» [Part I of the trilogy «Volyn»]. Elektronna versiia: Myslene drevo. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/S/Samchuk/Volyn/1.html> (data zvernennia: 01.06.2025). [in Ukrainian].